

2. PŘEDNÁŠKA

Slovní zásoba a její zachycení ve slovnících

Motto:

„Slovník národního jazyka náleží mezi první potřeby vzdělaného člověka.“

(J. Jungmann: Slovník česko-německý, 1834–1839)

Základní pojmy a termíny

slovní zásoba

slovník

alfabetář

nomenklátor

tezaurus

encyklopedie

výkladový slovník

Slovní zásoba a slovníky

slovní zásoba

- její systém – vrstvy slov, expresivita a původ slov
- její vývojové tendence
- její zachycení ve slovnících

slovník:

1. slovní zásoba (= lexikon)
2. zpracování slovní zásoby (= slovník jako aplikace popisu lexikonu)

Hlavní typy slovníků

F. Čermák: *Jazyk a jazykověda*. Karolinum, Praha 2007, s. 197.

ASPEKT

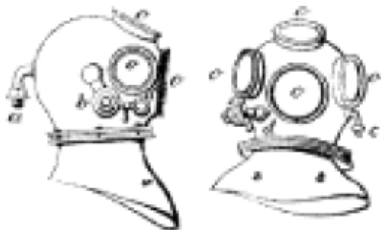
1. obsah
2. čas
3. jazyky
4. cíl
5. uspořádání
6. oblast
7. východisko
8. médium uložení

TYP SLOVNÍKU

- encyklopedické* x *jazykové*
diachronní x *synchronní*
vícejazyčné x *jednojazyčné*
normativní x *deskriptivní*
jiné (retrogradní, frekvenční, věcné) x *alfabetické*
dílčí (individuální, dialektologické, terminologické, slangové, frazeologické, onomast.) x *celonárodní*
sémaziologické (obecné, ortografické, ortoepické) x *onomaziologické* (tezaurus, synonymní)
knižní x *elektronické*

Naučný a jazykový slovník

Potápěčství jest prodlévání člověka pod vodou za příčinou výkonu nějaké práce. Prvotný, nejjednodušší způsob jest, že potápěč, beze všech přístrojů, zatajiv dech a ucpav si nosní dírky, vrhá se, zatížen kameny, do vody. Silný, zručný potápěč vydrží takto nejvýše 2 minuty. Chce-li se vynořiti, odhodí přítěž a tlakem vodním bývá vyzdvižen. Pro práce delší jest třeba zařízení, kterým možným učiněno dýchati i pod vodou. K nejstarším prostředkům náleží potápěcí zvon, jež prý znali již Řekové a Římané. První popis pochází od K. Schotta v díle *Technica curiosa* (1664). Sinclair ve svém díle *Ars nova et magna gravitatis et levitatis* z r. 1669 popisuje zařízení zvonu, jehož užito bylo pro vyzdvižení cenných věcí z utonulého loďstva krále španělského Filipa II. (viz Armáda). Potápěcí zvony byly skříně původně dřevěné, později lité, dole širší než nahoře, jež obráceny dnem vzhůru spouštěny byly s lodí neb se zvláštních lešení pomocí lana, řetězu na dno mořské neb řeky. Ve vnitřku, kol do-

Č. 3266. Potápěčská kukle.

potápěčství, -í n. zaměstnání, činnost
potápěče. Odešel k řece, aby se pocvičil v potápěčství. Mař. Nové vynálezy v potápěčství. Světozor.

(PSJČ)

potápěčství, -í s. činnost, zaměstnání
potápěče

(SSJČ)

potápěčství, -í s. zaměstnání potápěče;
potápěčský sport

(SSČ)

Ottův slovník naučný 1888–1909

- 28 svazků (v poslední jsou dodatky)
- největší česká tištěná encyklopedie
- 27 789 stran
- 139418 hesel
- 4888 ilustrací
- 56 lidí v redakci, spolupráce s dalšími 1086 odborníky

- Jan Otto – nakladatel, obrozenec → snaha ukázat vyspělost národního ducha, financoval projekt
- inicioval Tomáš Garrigue Masaryk

Ottův slovník naučný

Počátky českého slovníkářství

Bartoloměj z Chlumce (Claretus de Solencia)

Vokabulář (termíny sedmi svobodných umění, fyziky, teologie, medicíny, etiky, mechaniky a umění, soupis božích jmen, přehled toponym a názvů nerostů; novotvary v lingvistické terminologii: *slovočtena, mluvokrása, volánek*)

Bohemář (2500 českých slov tematicky rozdílných z běžné slovní zásoby)

Glosář (dokončen 1364, 7000 latinsko-českých terminologických dvojic; domácí názvy měsíců)

Daniel Adam z Veleslavína

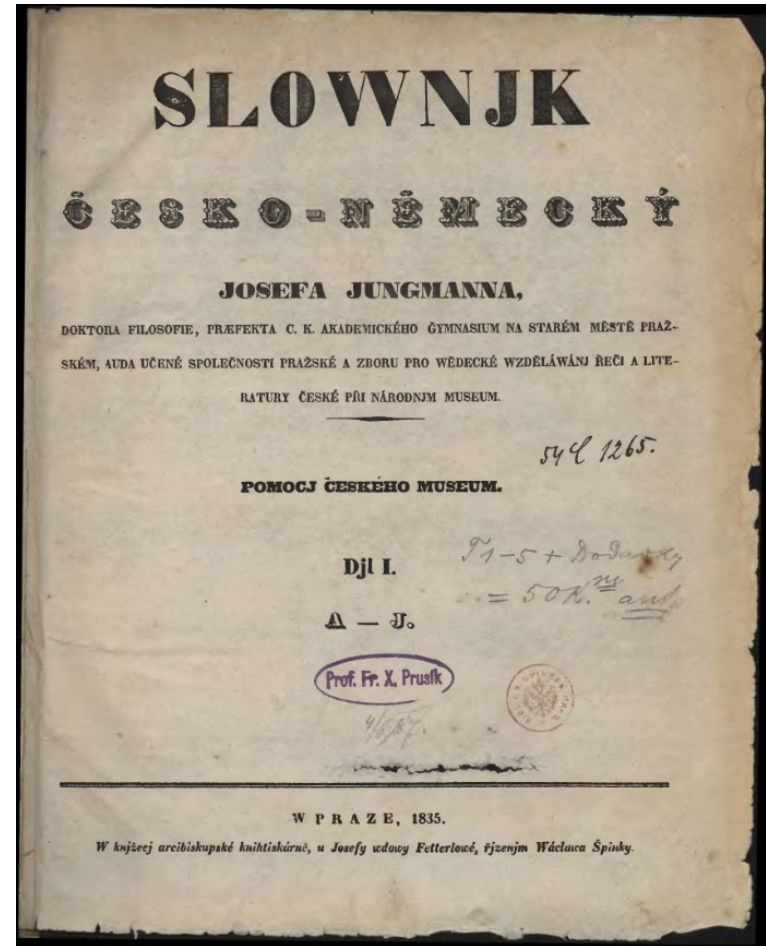
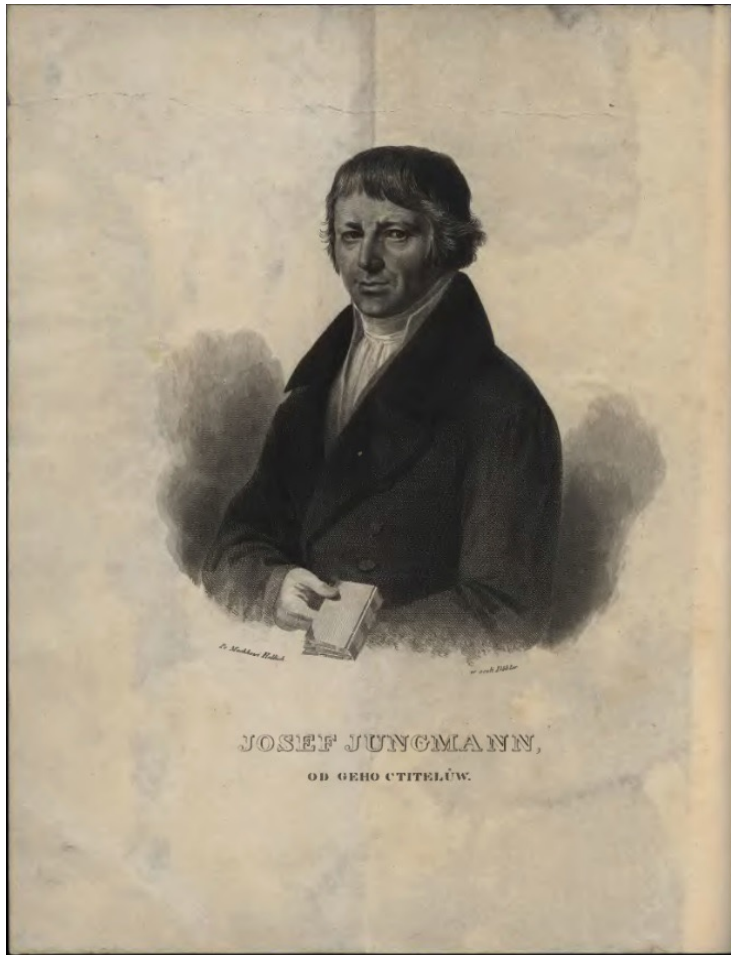
Nomenklator (věcný)

Les čtyřjazyčný (česko-latinsko-řecko-německý; abecední) 1598

Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna

1835–1839, 5 dílů

Okolnosti vzniku slovníku: 2. pol. 18. st. velmi špatná úroveň češtiny (užívá se pouze na venkovech), dominuje němčina – národní obrození

Cíl slovníku: shromáždit veškerou známou slovní zásobu, neologismy – nově utvořená česká terminologie

Vzorem *Słownik języka polskiego* (Samuel Bogumil Linde)

Obsahuje asi 120 000 hesel abecedně řazených

Heslo zahrnuje rozsáhlé údaje o slovech a jejich užití, různotyary, možné termíny, informace přejímány již ze známých slovníků (např. Klaretových)

Určen především spisovatelům, úředníkům, čtenářům českých knih a překladatelům z češtiny do němčiny

PES, gen. psa, dem. psík, a, PESEK, PESEK, ska, *intens.* PSÍČEK (mor. PSÚČEK), čka, m. (r. pes, DG. 17., cf. pol. pies, rus. pes, illyr. pas, cf. lat. bestia, cf. germ. Besse, Adlg.), *živočich ssavý z řádu šelem psovitých, canis, ber. Hund. Krok I. b. 79. Pes = samec, ber. Hüb. D. Psice, čubka, fena, tista, tjstka = samice, die Hündinn. Štěně = mladý pes, ber. junge Hund. Rodové psj: A. PES DOMÁCI, canis familiaris, Haushund, Hund, gehož plemena gsau: 1) Chrtovitj: wěžnj, kanečnj, březnj; pes dan- ský, c. danicus, děnišcher Hund; chrt. 2) Ohařovitj: kuroptwář, kudlák, ohař, pinčér, gamnj, p. nowofundlanský, c. terrae novae, newfundlāndišcher Hund; šawka, kundel, p. eskimalský, c. borealis; wyžel. 3) Hafanowitj: tarač, hafan, moska, katerek, p. ameri- cký, c. americanus, nowoholandský, c. dingo; nowohibernický, c. novae Hiberniae; malovaný, pictus, hyaena picta, s. venatica; děb, wlk; p. geskynný, c. spelaeus; obrowský, giganteus; čer- nobur; p. skučiwý, c. latrans; zagižný, antarcticus; rakožrawý, cancrivorus; žakál; černohlbtý, c. mesomelas. — B. LISOWÉ: korsák; p. rychlý, c. velox; lis; p. nilský, c. niliticus; plawý, fulvus; hlinožlutý, variegatus; hladový, famelicus; bledý, palli-*

dus; fenek; hrubouchý, megalotis; lednj, lagopus, weißer Hund, pesec; křestownjk; bělodnaška; p. trogbarwý, c. tricolor. *Presl. Ssau. W prostonárodnj řeči přicházegj též: anglický neb engli- cký (tarač), gezewčj (gamnj); p. na barwu (šotský); lehawý (ohař); lowecký, lowčj, Zagbuhnd; mysliwecský; honicj (šotský); mopsjk, mupsljk (moska); owčácký neb pastýřský (šawka); pu- dljk (kudlák); řeznický (hafan); sljdnjk (wyžel); stawčej (ohař); pes ke swinjm, Schweinhund; pes na diwoké swině (kancčnj); wlkodaw (hafan); p. wodnj (moska); pes na wydry, Otterhund; pes na lanýže, Zrüffelhund; panenský, hrawý psjk, podpažnj ště- ňátka, Spielhündlein. Wg. 1022. Mysliwec psů sljdných čenichá- njm po šlepěgch (zwěři) šlakuge. Com. jan. 423. Před wlkem stáda střehau owčáčej psi. Com. jan. 410. Chwatem doskakowal pes na kance. Sych. Phr. Wztekly (slc. běsný) pes, wüthenber Hund. Gména psům dáwagj se rozmanitá dle pokolenj gich a služ- by nebo vlastnosti (cf. chrt, ohař), k. p. štěkule, wlček, ohonek, stopka, zaubek, běla, cikán, ořeč, lapag, bodrok, strehaun [slc. bělko, garka, strakoš, rewag, zahrag], ol. gakoty, kudla, minka, turek, tyran, kartuš, morák atd. — Phrases et proverbia. Pes wrčj, štěká, kdy zlj; skolj, kdy se ljsá; skowičj, když ho udeřj; wy- ge, když smutnj. Pes mrdá ocasem. Pes štěká na přichožjho. Com. jan. 186. Štěkánj psůw, baš Hellen ber. Hunde. Wn. 133. Gak by pes štěkl (když koho neplatně napomeneme.) Psa na swau nohu žiwiti (řjká se o newděčnjch proti dobrodincům, o zljch dě- tech). Psa na swau nohu, t. vychowat. Ros. Wučj s tebau do- bře, a krom očj kausá cō pes (štjpe co had). Šel, gak by ho*

PES, gen. psa, dem. psík, a, pejsek, pesek, ska, *intens.* psíček (mor. psúček), čka, m. (r. pes, DG. 17., cf. pol. pies, rus. pes, illyr. pas, cf. lat. bestia, cf. germ. Besse, Adlg.), *živočich ssavý z řádu šelem psovitých, canis, ber. Hund. Rodové psj: A. pes domácí, canis familiaris [...] Mysliwec psů*

- deminutiva, vysvětlení, zařazení, rozdělení (plemena), „v prostonárodní řeči“ (pes na vydry, na divoké svině), konotace, jinojazyčné ekvivalenty

Webové hnízdo **LEXIKO** o novodobé české slovní zásobě a výkladových slovnících

- <http://www.lexiko.ujc.cas.cz>
- <http://lexiko.ujc.cas.cz>

LEXIKO: vznik v rámci výzkumného záměru *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století*

Databáze obsahuje hesláře reprezentativních výkladových slovníků češtiny a hesláře několika slovníků speciálních. Měla by sloužit domácím i zahraničním zájemcům o českou slovní zásobu a o její celkový obraz ve slovnících. Databáze dovoluje rychle získat informaci, ve kterém slovníku bylo jisté slovo zpracováno, příp. do kterého souboru hesel bylo zařazeno. Navíc umožňuje získat přehledné informace o jednotlivých slovníkových dílech.

Literatura k 2. přednášce

Základní

• *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007: Lexikografie, s. 164–198.

Doporučená

- Opavská, Z. – Kochová, P.: Stylistická charakteristika lexikálních jednotek v českých výkladových slovnících. *Jazykovědné aktuality* 50, č. 3 a 4, 2013, s. 141–147.
- Kochová, P. – Opavská, Z. (eds.): *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. ÚJČ AV ČR, Praha 2016.
- Kochová, P. – Opavská, Z.: Akademický slovník současné češtiny. *Naše řeč*, roč. 99, 2016, s. 57–83.